

درس هفتم (تاریخ ادبیات ایران در قرن های دهم و یازدهم)

قرن دهم (با توجه به این که در جهان همه چیز روزه تغییر و دگرگونی است؛ سبکهای ادبی نیز تحت تأثیر زمان و شرایط اجتماعی و سیاسی و... تغییر پذیرند. در این درس با روند تغییر دوران پرشکوه سبک عراقی به سبک هندی آشنا خواهیم شد.)

در قرن دهم حکومت در دست جانشینان تیمور بود و به طور کلی اوضاع اجتماعی و سیاسی ایران در این دوره و به تبع آن وضع ادبیات نیز آشفته شده بود.

جریانهای شعری قرن دهم: ۱- شعر لطیف و فصیح بابا فغانی که به طور طبیعی، شعر حافظ رابه سوی سبک دوره ی بعد یعنی هندی می کشاند. ۲- پیدایش مکتب وقوع که نتیجه چاره اندیشی شاعران برای تغییر سبک و رهایی از گرفتاری تقلید بود که موفق آمی C نبود.

با به اوج رسیدن سبک عراقی در نیمه دوم قرن دهم، شاعران این دوره تشخیص داده بودند که سبک عراقی از واقعیت دور شده و کاملاً جنبه ی ذهنی و تخیلی یافته است و با پایبندی به سنن ادبی نابود می شود پس به حقیقت گویی و واقع گویی در این دوره روی آوردند. این کار نیازمند پرداختن به مسائل اجتماعی و انتقادهای سیاسی بود و غزل قالب مناسبی برای این کار نبود.

در این دوره به دلیل ۱- کم توجهی و بی مهری شاهان صفوی نسبت به شاعران ۲- ادب گرایی و شاعر نوازی سلاطین هند شاعران و ادیبان به هند روانه شدند.

نکته: آشنایی با تفکرات و معارف هندوان در عصر صفوی کم و بیش در تغییرات سبک عراقی به هندی دخیل بوده است.

وضعیت هند در این دوره: در این دوره فرهنگ هند از فرهنگ ایران تأثیر می پذیرفت و فضلا ی هند از تألیف و سرودن شعر به زبان فارسی استقبال می کردند. شاعران گورکانی همه به زبان فارسی سخن می گفتند و زبان فارسی در این شبه قاره همه گیر و رسمی شد و تا زمان حاکمیت استعمار انگلیس زبان رسمی آن دیار بود.

مراکز عمده ی رشد و پرورش زبان و ادب فارسی: هم زمان با رشد ادبیات در هند، اصفهان نیز پایتخت و محل اجتماع شعرا و فضلا بود و به «مادر شهر» مبدل شد و بعد از آن خراسان، آذربایجان و نواحی مرکزی بود.

علل توجه به شعر و شاعری و معماری و انواع هنرها در این دوره (قرن دهم):

۱- هر چند شاهان صفوی در ترویج و نفوذ زبان ترکی نقش بسزایی داشتند اما کم و بیش به زبان فارسی کتاب می نوشتند و شعر می گفتند.

۲- برخی از شاهان صفوی مقام شیخی و رهبری طریقت داشتند و لازم می دانستند خود را در چنین مقامی نگه دارند.

۳- تماس نزدیک شاهان صفوی با رؤسای مذاهب.

۴- وجود رقاباتی چون شاهان عثمانی و هندی که آن ها نیز به مسائل فرهنگی توجه داشتند.

هنرهایی مانند قالی بافی، سفال گری، شیشه سازی، نقاشی، تذهیب و خوشنویسی در دوران صفویه رشد و رونق فراوان داشت

نکته: بهزاد در دوره ی شاه اسماعیل و رضا عباسی در دوره ی شاه عباس از مفاخر هنر در این دوره هستند.

شاعران قرن دهم:

بابا فغانی شیرازی: از شعرای تأثیرگذار این قرن در ایران است که شعرش از نظر دقت، ظرافت و رقت معانی مشهور است.

وحشی بافقی: سبک شعرش حدت و واسط سبک عراقی و سبک هندی است و واقع گرایی شاخصه ی اصلی آن است.

محتشم کاشانی: این شاعر در سرودن شعر مذهبی معروف و ترکیب بند عاشورایی او زبانزد است:

باز این چه شورش است که درخلق عالم است بازاین چه نوحه وچه عزا وچه ماتم است

بازاین چه رستخیزعظیم است کز زمین بی نفخ صور خاسته تا عرش اعظم است

قرن یازدهم: به علت ترویج مذهب شیعه از جانب حکومت صفویه و بی توجهی آنان به شعر ستایشی و عاشقانه ی زمینی، مضامین اشعار این دوره بیشتریند و اندرز، توصیف و بیان امور طبیعی و تبدیلی موضوعات و تمثیلات کهن به مضامین تازه و به زبان جدید بود. در این دوره به علت وابسته نبودن شعر به دربار و از بین رفتن طبقه مدیحه سرایان درباری طبقات و گروه های بیشتری به شعر و شاعری روی آوردند. شاعران مدیحه سرا در این دوره به دو علت: ۱- بها ندادن شاهان صفوی در ایران به شعر ستایشی. ۲- رایج بودن بازار قصیده و مدح در هند به رسم دربارهای قدیم ایران و امکان ثروت اندوزی برای شاعر، راهی دیار هند شدند.

نکته: مردم در این دوره به دو علت: ۱- رفاه اقتصادی مردم، آبادی شهرها و رونق تجارت و کسب و کار ۲- دایر شدن مراکز جمعیتی مثل قهوه خانه ها به سبب آشنایی ایرانیان با اروپا به مشاعره، مناظره و نقداشعار و شاعران در آنجا، به امور فرهنگی از جمله ادبیات پرداختند.

معروف ترین شاعران قرن یازدهم:

کلیم کاشانی: در ابداع معانی و خیالهای رنگین مشهور بوده که به غزلهای او لطف ویژه ای بخشیده است. ضرب المثلهای و الفاظ محاوره ای در غزلهای او برجسته می کند. وی به خلاق المعانی مشهور است زیرا مضامین ابداعی در فراوانی در آثار او دیده می شود.

صائب تبریزی: معروف ترین شاعر سبک هندی و از پرکارترین شاعران فارسی زبان است. او در غزل سرایی مشهور است و برخی از تک بیت های غزلش شاهکارهایی از ذوق و اندیشه اند و بسیاری از آن ها مثل ضرب المثل رواج یافته اند. صائب را **خداوندگار مضامین تازه ی شعری** دانسته اند.

بیدل دهلوی: شهرت این شاعر به دو علت: ۱- سرودن غزل های خیال انگیز ۲- به کاربردن مضمون های بدیع و گاه دور از ذهن است. از ویژگی های عمده شعر بیدل: مضمون های پیچیده و استعاره های رنگین، خیال انگیز و سرشار از ابهام و تخیل های رمز آمیز شاعرانه است.

سؤالاتی از متن درس برای تمرین و درک بهتر مبحث:

۱- دو جریان شعری را که در قرن دهم رونق بیشتری داشت، نام ببرید؟

۲- چرا شاعران قرن دهم به واقع گویی و حقیقت گویی روی آوردند؟

۳- دو تن از شاعران قرن دهم و دو تن از شاعران قرن یازدهم را نام ببرید.

۴- شاخصه اصلی اشعار وحشی بافقی است.

۵- علت شهرت محتشم کاشانی در چیست؟

۶- خلاق المعانی لقب کیست؟ چرا؟

۷- علت شهرت بیدل دهلوی در چیست

۸- ویژگی های عمده ی شعر بیدل دهلوی را نام ببرید.

پاسخ پرسش های متن:

۱- الف: شعر لطیف و فصیح بابا فغانی که به طور طبیعی، شعر حافظ رابه سوی سبک دوره ی بعدی یعنی هندی می کشاند. (ب) پیدایش مکتب وقوع که نتیجه چاره اندیشی شاعران برای تغییر سبک و رهایی از گرفتاری تقلید بود که موفق آمیز نبود.

۲- با به اوج رسیدن سبک عراقی در نیمه دوم قرن دهم، شاعران این دوره تشخیص داده بودند که سبک عراقی از واقعیت دور شده و کاملاً جنبه‌ی ذهنی و تخیلی یافته است و با پایبندی به سنن ادبی ناپود می شود.

۳- وحشی بافقی، محتشم کاشانی (قرن دهم)، کلیم کاشانی، صائب تبریزی (قرن یازدهم)

۴- (واقع گرای)ی

۵- درسردن شعر مذهبی معروف و ترکیب بند عاشورایی او

۶- کلیم کاشانی، به علت به کاربردن مضمون های ابداعی فراوان

۷-۱؟- سرودن غزل های خیال انگیز ۲- به کاربردن مضمون های بدیع و گاه دور از ذهن است.

۸- مضمون های پیچیده و استعاره های رنگین، خیال انگیز و سرشار از ابهام و تخیل های رمز آمیز شاعرانه است.

خود ارزیابی

۱- ابیات زیر را از نظر مضمون بررسی کنید:

بخیه کفشم اگر دندان نما شد عیب نیست خنده می آرده می بره رزه گردی های من

ریشه نخل کهن سال از جوان افزون تراست بیشتر دل بستگی باشد به دنیا پیر را

آوردن مضمون تازه در هر دو بیت: معلوم شدن نخ کفشها و کهنگی ان مثل خندیدن است و دل بستگی بسیار به دنیا همچون درخت پیر پر ریشه است که ثمری ندارد. شاعر با آوردن آرایه تشخیص از هرزه گردی و رهنوردیهای بسیار و بیپوده اش و در بیت دوم شاعر با استفاده از آرایه ی اسلوب معادله از دل بستگی بسیار به دنیا انتقاد می کند. در هر دو بیت تمثیلی به کار رفته که امروزه رایج است.

۲- زبان فارسی در دوره صفویان چه موقعیت و جایگاهی داشت؟

به سبب وجود پایگاه قدرتمند توسعه زبان ادب فارسی در هند، زبان و ادب فارسی در شبه قاره ی هند رونق و گسترش یافت و مناطقی از ایران (اصفهان، خراسان، آذربایجان و نواحی مرکزی ایران) محل اجتماع شعرای ایرانی قرار گرفت و نیز در این دوره، شاهان صفوی نیز کم بیش به زبان فارسی کتاب می نوشتند و شعر می گفتند.

۳- ویژگی های عمده ی شعر بیدل را با توجه به غزل زیر بررسی کنید:

برق با شوقم شراری بیش نیست شعله طفل نیزه داری بیش نیست

لاله و گل زخمی خمیازه اند عیش این گلشن خماری بیش نیست

تا به کی نازی به حسن عاریت ما و من آینه داری بیش نیست

می رود صبح و اشارت می کند کاین گلستان خنده واری بیش نیست

غرقه ی وهمیم ورنه این محیط از تنک آبی کناری بیش نیست

ای شرر از همرهان غافل مباش فرصت ما نیز باری بیش نیست

بیدل این کم همتان در عز و جاه فخرها دارند و عاری بیش نیست

به کارگیری مضامین پیچیده (فناپذیری دنیا و تعلقات آن) و استعاره های رنگین و خیال انگیز و سرشار از ابهام و تخیل های رمز آمیز شاعرانه و ترکیبات بدیع.

۴- چه عواملی موجب شد شاعران ایرانی به دربارهای هند روی آورند؟

کم توجهی و بی مهری شاهان صفوی نسبت به شاعران و ادب گرایی و شاعرانوازی سلاطین هند.

۵- محتشم کاشانی در چه نوع و قالب شعری معروف است؟ در این مورد توضیح دهید.

در سرودن اشعار مذهبی و مرثیه سرایی در قالب ترکیب بند مشهور است؛ ترکیب بند عاشورایی وی زیانزد است و از دوازده بند تشکیل شده است.

۵- در قرن هشتم تأثیرپذیری از گذشتگان چگونه در شعر خواجهی کرمانی و حافظ جلوه گر شد؟

خواجهی کرمانی در غزل از سعدی و در مثنوی سرایی از نظامی پیروی می کرد و از وی تأثیرپذیرفته است و حافظ نیز در سبک غزلیاتش از خواجه تأثیرپذیرفته و سبک وی در غزلیات حافظ به اوج تعالی و زیبایی رسیده است، آنجا که سروده است:

«استاد سخن سعدی است نزد همه کس، اما دارد سخن حافظ، طرز غزل خواجه»

خواجه چند مثنوی نیز به پیروی از پنج گنج نظامی سروده است.

۶- ابیات زیر را بخوانید و به پرسش ها پاسخ دهید؟

لب و دندان سنایی همه توحید تو گوید مگر از آتش دوزخ بودش روی رهایی

چو او شهر ایران به گشتاسب داد نیامد تو را هیچ از آن تخت یاد

الف- مجازاً در بیت های بالا بیابید و معنای حقیقی و غیر حقیقی هر کدام را مشخص کنید.

لب و دندان: معنای حقیقی: عضو بدن معنای غیر حقیقی: وجود شاعر

تخت: معنای حقیقی: صندلی و مسند

معنای غیر حقیقی: حکومت و پادشاهی

ب- نشانه های هجایی و پایه های آوایی بیت ها را مشخص کنید.

ل ب د ن د ا ا ن س ن ا ی ی ا ه م ت و ح ی ا د ت گوید

م گ ر ز آ ا ت ش د و ز خ ا ب و د ش ر و ا ی ر ه ا ی ی

- - U U / - - U U / - - U U / - - U U

چ او ت خ ا ت ای را ا ب گ ش تا ا س ب داد

ن یا م د ا ت راهی ا چ ز ا ت خ ا ت یاد

- U / - - U / - - U / - - U